

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ «ΚΡΗΤΙΚΑ ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ»

Ὑπὸ τὸν γενικώτερον τίτλον «Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ» ὃ ἐν Ἀμερικῇ ἀπὸ τινων ἐτῶν λίαν ἀποδοτικῶς ἐργαζόμενος φιλόλογος κ. Βασίλειος Λαούρδας δημοσιεύει εἰς τοὺς τόμους τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» σειρὰν μικρῶν αὐτοτελῶν μελετημάτων καὶ κειμένων ποικίλου περιεχομένου, ἀναφερομένων ὅμως πάντοτε εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν τῆς Κρήτης τοῦ 15ου — 17ου αἰῶνος¹.

Γενικῶς κρινόμενα τὰ μελετήματα ταῦτα τοῦ φίλου συναδέλφου ἀποτελοῦν ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν περὶ τὴν μεγαλόνησον ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, διότι πολλὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον εἰς φῶς φερομένων κειμένων εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα ἱστορικῶς ἢ γλωσσικῶς, ὡς π.χ. τὰ διάφορα πονημάτια τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη², οἱ ὠραῖοι ὕμνοι τοῦ Γεωργίου Λουμπάνου³ ἢ ὁ λόγος τοῦ Μελετίου Βλαστοῦ⁴. Δυστυχῶς ὅμως, εἴτε διότι ἡ ἐργασία ἐγένετο ἐν μεγάλῃ σπουδῇ εἴτε διότι ὁ ἐκδότης δὲν διέθετεν ἐν Ἀμερικῇ τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα, ὑπέπεσαν εἰς ἱκανὰ καὶ σοβαρὰ σφάλματα, τὰ ὅποια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραμείνουν ἀδιόρθωτα. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας καὶ πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνά χειρας περιοδικοῦ, προβαίνομεν κατωτέρω εἰς τὴν ὑπόδειξιν καὶ ἐπανόρθωσιν τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν σφαλμάτων τούτων, ὅσα ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν.

Α) Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι κείμενα, τὰ ὅποια ὁ ἐκδότης δημοσιεύει πιστεύων ὅτι τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ ἐκδίδονται, εἶναι ἤδη ὑπ' ἄλλων προεκδεδομένα. Οὕτω :

α) Ἡ ἐκ τοῦ κώδικος Oxon. Bodl. gr. misc. 242 (φ. 217) ἐκδι-

---

¹) Β α σ. Λ α ο ὄ ρ δ α, Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Β' (1948), σ. 539-545 (= ἀριθ. 1-2), τόμ. Γ' (1949), σ. 583-590 (= ἀριθ. 3), τόμ. Δ' (1950), σ. 233-256 (= ἀριθ. 4-9), τόμ. Ε' (1951), σ. 231-262 (= ἀριθ. 10-12) καὶ σ. 331-336 (= ἀριθ. 13-14), τόμ. ΣΤ' (1952), σ. 42-58 (= ἀριθ. 15-17) καὶ σ. 204-210 (= ἀριθ. 18).

²) Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ ἀριθ. 9 (Μιχαὴλ Ἀποστόλη ἐπικήδειοι εἰς Καλοτάρην καὶ Γαλατηνὸν) καὶ 17 (Μιχαὴλ Ἀποστόλη Μενέξενος)· πρβλ. καὶ ἀριθ. 6 (Ἡ Γόρτυνα καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης).

³) Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ ἀριθ. 3 (Τὸ «Ὑμνολόγιον» τοῦ Γεωργίου Λουμπάνου).

⁴) Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ ἀριθ. 15 (Μελέτιος Βλαστός πρὸς Θωμᾶν Κονταρίνην).

δομένη ἐπιστολή Μιχαήλ τοῦ Λυγγέως πρὸς Λέοντα Ἀργυρόν⁵ ἔχει ἤδη ἐκδοθῆ ἔκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ὑπὸ Σπυρίδωνος Λάμπρου⁶, μὲ μερικὰς μάλιστα καλυτέρας γραφάς⁷.

β) Ἡ ἔκ τοῦ κώδικος Vindobon. theol. gr. 227 (φ. 172) ἐκδιδομένη ἐπιστολή XVIII τοῦ πατριαρχικοῦ ἐξάρχου Ἀντωνίου πρὸς Γεώργιον Καλύβαν⁸ εἶναι ἤδη προεκδεδομένη ἔκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. ΧΟΑ' πατριαρχικοῦ κώδικος ὑπὸ Ἰωάννου Σακκελίωνος⁹, μὲ προστεθειμένην μάλιστα τὴν χρονολογίαν («ἐν ,αφλβ', ὀκτωβρίῳ ιθ'»), ἔχει δ' ἐκεῖθεν ἀναδημοσιευθῆ καὶ ὑπὸ Τρύφωνος Εὐσγγελίδου¹⁰.

γ) Αἱ ἔκ τοῦ κώδικος τοῦ British Museum Addit. 34.060 (φ. 10r) ἐκδιδόμεναι δύο ἐνθυμήσεις περὶ τοῦ θανάτου τῶν ἡγουμένων τῆς μονῆς Ἀγκαράθου Νήφωνος (1559) καὶ Γερμανοῦ (1572)¹¹ εἶχον καὶ πρότερον ἐκδοθῆ ἔκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ὑπὸ Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου¹², ὅστις μάλιστα καὶ ἀνέγνωσε διαφόρως τὰς χρονολογίας¹³.

Β) Δευτέρα παρατήρησις, συναφῆς πρὸς τὴν πρώτην, εἶναι ὅτι πολλάκις ὁ συγγραφεὺς τῶν «Κρητικῶν Παλαιογραφικῶν», γράφων περὶ τινος θέματος, ἀγνοεῖ τὴν προγενεστέραν βιβλιογραφίαν καὶ οὕτως ἐμφανίζει ὡς νέα πράγματα ἀπὸ πολλοῦ γνωστὰ καὶ ἔχοντα ἤδη τύχει τῆς προσηκούσης διαπραγματεύσεως ὑπ' ἄλλων ἐρευνητῶν. Οὕτω:

⁵) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Δ', σ. 243.

⁶) Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἐπιστολή Μιχαήλ Λυγγέως πρὸς Λέοντα Ἀργυρόν, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 13 (1916), σ. 362-363.

⁷) Οὕτως, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπιστολῆς, μετὰ τὴν λέξιν *στελοῦμεν* ὁ Λάμπρος θέτει ὀρθῶς τελείαν στιγμὴν, τὸ δὲ τέλος αὐτῆς ἐκδίδει ὡς ἐξῆς: «*Εὐτυχῶν (εὐτυχῶς Λαούρδας) εἴης. Τὸ τεταριχευμένον (τετραχευμένον Λ.) ἀπόλειτο, ἐμοῦ μὴ σθένοντος καὶν (ἄν Λ.) πρίασθαι*».

⁸) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 334 (ἀριθ. 5).

⁹) Ἰωάννου Σακκελίωνος, Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν, 1890 σ. 264-265.

¹⁰) Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ῥοδιακά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ γυμναστικοῦ συλλόγου Διαγόρας, τευχ. Α', ἐν Ῥόδῳ, 1917, σ. 105.

¹¹) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 336 (= Κρητικά Παλαιογραφικά ἀριθ. 14: Μνεῖαι τῆς Μονῆς Ἀγκαράθου).

¹²) Γενναδίου Μ. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, ἐν Κωνσταντινουπόλει, μέρος πρῶτον, 1933, σ. 108, σημ. 3.

¹³) Ὁ Ἀραμπατζόγλου διὰ μὲν τὸν θάνατον τοῦ Νήφωνος παρέχει ἔτος ,αφμθ' (1549) καὶ οὐχὶ 1559 (ὡς ὁ Λαούρδας καὶ ὁ κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ British Museum), διὰ δὲ τὸν τοῦ Γερμανοῦ ,αφοε' (1575) (ἐναντι 1572 τοῦ Λαούρδα καὶ 1579 τοῦ καταλόγου). Διὰ τὸν θάνατον τοῦ Γερμανοῦ πάντως ἔκ τῶν τριῶν χρονολογιῶν μόνη ὀρθὴ φαίνεται ἡ τοῦ Ἀραμπατζόγλου (1575), διότι μόνον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ «Ἰανουαρίου ι' ὥρα δ' τῆς νυκτός, ἡμέρα γ'» τῆς ἐνθυμήσεως συμπίπτει ὄντως πρὸς τὴν Τρίτην ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος.

α) Πραγματευόμενος εἰδικῶς περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γεωργίου Καλύβα τῶν περιεχομένων εἰς τὸν κώδικα Vindobon. theol. gr. 227, ἔξ οὗ δημοσιεύει ἔξ¹⁴, γνωρίζει μὲν τὴν ὑπὸ R. Vetschera πρώτην περιγραφὴν τοῦ κώδικος τούτου¹⁵, ἀγνοεῖ ὅμως τὴν τελευταίαν περὶ τοῦ ἀξιολόγου τούτου Κρητὸς λογίου διεξοδικὴν ἐργασίαν τοῦ Κ. Δυοβουνιώτου¹⁶. Ὁ Δυοβουνιώτης ἐν τούτοις ὄχι μόνον κατέγραψε — λεπτομερέστερον καὶ ἀκριβέστερον τοῦ Vetschera — πάντα τὰ εἰς τὸν ἀνωτέρω κώδικα περιλαμβανόμενα ἔργα τοῦ Καλύβα (ὁμιλίας, θεολογικὰς ἀποκρίσεις, ἐπιστολάς), ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἔργων τούτων καὶ τοῦ βίου τοῦ Καλύβα δοκίμως ἐπραγματεύθη, ἐκμεταλλεόμενος πάσας τὰς ἐκ τοῦ κώδικος δυναμένας ν' ἀντληθῶσιν εἰδήσεις καὶ συνδυάζων ταύτας καὶ πρὸς ἄλλας γνωστὰς ἄλλοθεν πηγὰς. Ἄν ὁ κ. Λαούρδας ἐγνώριζε τὴν πραγματείαν ταύτην τοῦ Δυοβουνιώτου — καὶ δὲν ἦτο τοῦτο δύσκολον, διότι τὸ περιοδικὸν ἔνθα ἐδημοσιεύθη καὶ γνωστότατον εἶναι καὶ εὐρετηρίου δὲν στερεῖται — τότε δὲν θὰ ὠμίλει περὶ τοῦ Καλύβα ὡς περὶ «ἀγνώστου Κρητὸς λογίου μέχρι τῆς ὑπὸ R. Vetschera περιγραφῆς» τοῦ προμνημονευθέντος κώδικος, ἐνῶ ὁ ἀνὴρ ἦτο γνωστὸς ἤδη εἰς τὸν Ζαβίραν καὶ τὸν Φαβρίκιον¹⁷, οὐδὲ θὰ ἔλεγε περὶ αὐτοῦ πράγματα ἤδη πληρέστερον ἀναπτυχθέντα ὑπὸ τοῦ Δυοβουνιώτου.

β) Γράφων περὶ τοῦ ἐν Ἰσπανίᾳ ἀπὸ τοῦ 1562 μέχρι τοῦ 1598 δρᾶσαντος Κρητὸς κωδικογράφου Ἀντωνίου Καλοσυνᾶ, ἐπάγεται ἐν τέλει¹⁸: «Ἡ Ἰσπανικὴ Ἀναγέννησις τοῦ 16. αἰῶνος κατὰ ἓνα τμημάτης, καὶ δὴ σημαντικόν, ὀφείλεται εἰς τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἐργασθέντας Κρητὰς, ἀπὸ τοῦ Θεοτοκοπούλου, τοῦ Τουρριανοῦ καὶ τοῦ Καλοσυνᾶ, μέχρι τοῦ ἀγνώστου ἄλλως ἐκείνου διδασκάλου εἰς Τολέδο, τὸν ὁποῖον ὁ Diego Siego [γράφει: Sigeo] ἐνθυμεῖται ὡς «*vivae vocis praeceptorem meum in schola Complutensi Demetrium Ducam natione Graecum, patria Cretensem*»¹⁹. Ἄλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ τόσο

¹⁴) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 331-336 (= Κρητικά Παλαιογραφικά ἀριθ. 13: Ἐπιστολαὶ τοῦ Γεωργίου Καλύβα).

¹⁵) R. Vetschera, Georgios Kalybas, «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. 25 (1925), σ. 51-59.

¹⁶) Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Γεώργιος Καλύβας, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. 6 (1929), σ. 80-99.

¹⁷) Βλ. Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτην, αὐτόθι, σ. 80, σημ. 1.

¹⁸) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Δ', σ. 251.

¹⁹) Ὁ κ. Λαούρδας παραπέμπει εἰς E. Martini, Textgeschichte der Bibliothek des Patriarchen Photios von Konstantinopel, Leipzig, I, 1911, σ. 25 καὶ 40. Τὸ σημείωμα ὅμως τοῦτο ἐδημοσιεύθη εἰς βιβλίον ἐκδοθὲν ἐν Λισσαβῶνι τῷ 1560 (βλ. E. Legrand, Bibliographie Hellénique . . . aux XV - XVI siècles, τόμ. 1, Paris, 1885, σ. 194, σημ. 2).

συγκαταβατικῶς μνημονευομένου Δημητρίου Δούκα τοῦ Κρητὸς ὡς «ἀγνώστου ἄλλως . . . διδασκάλου» οὐδόλως ἀρμόζει εἰς τὸν ἄλλως γνωστότατον καὶ ἐπιφανῆ τοῦτον ἑλληνιστὴν καὶ ἐκδότην ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ πολλῶν ἀρχαίων καὶ ἱερῶν κειμένων (ἀπὸ 1509—1527)²⁰, ὅστις πολὺ πρὸ τοῦ Καλοσυνᾶ ἔδρασε καὶ ἐδίδαξεν ἐν Ἰσπανίᾳ, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου Φραγκίσκου Χιμενεζ, ἰδρυτοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Alcala (Κομπλούτου)²¹.

Γ) Τρίτον δέον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι καὶ ὁσάκις δημοσιεύονται κείμενα πράγματι ἀνέκδοτα, καὶ πάλιν ταῦτα ἐκδίδονται πλημμελῶς. Σφάλματα περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ἐν γένει ἀποκατάστασιν καὶ παρουσίᾳ τῶν κειμένων παρατηροῦνται πολλά, ἐξ ὧν σημειοῦμεν τὰ ἀκόλουθα :

α) Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Λαούρδα παρεχομένην συμπληρωματικὴν περιγραφὴν τοῦ γνωστοῦ εἰκονογραφημένου Μαρκιανοῦ κώδικος τοῦ Γεωργίου Κλόντζα²², τοῦ περιγραφέντος παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου²³, ἐκδίδονται ἐν ἄλλοις καὶ τὰ κείμενα τὰ περιεχόμενα ἐν φύλλῳ 134^r τοῦ κώδικος²⁴, οὗτινος φύλλον παρατίθεται καὶ φωτοτυπία ἐν πίνακι I, εἰκ. 2. Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ φύλλου τούτου εἰκονίζεται ὁ «*Μαρις Καβάλης καὶ γενεράλες τῆς Κρήτης*»²⁵, εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον ἀναγράφεται χρησμός. Μεταξὺ εἰκόνοσ καὶ χρησμοῦ, ἦτοι ἐν τῷ μέσῳ ἀκριβῶς τοῦ φύλλου τούτου, φέρεται ἕμμετρον κείμενον χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τοῦ κ. Λαούρδα ὡς ἐγκώμιον τοῦ Μαρίνου Καβάλλη καὶ παρατιθέμενον ὑπ' αὐτοῦ²⁶ εἰς 26 ἰαμβικοὺς δωδεκασυλλάβους στίχους. Τὸ κείμενον ὅμως τοῦτο, ὑφ' ἣν μορφήν παρατίθεται

²⁰) Ἀναγραφὴν τῶν ἐκδόσεων τούτων, συνοδευομένων συνήθως καὶ ὑπὸ προλογικῶν τοῦ Δούκα ἐπιστολῶν, βλ. παρὰ Ε. L e g r a n d, ἐνθ. ἄνωτ., ἀριθ. 32 (σ. 82-89), 33 (σ. 89-93), 40 (σ. 112-118), 41 (σ. 118-120), 42 (σ. 120-121), 76 (σ. 192-195) καὶ τόμ. 3, Paris, 1903, ἀριθ. 292 (σ. 316-317). Πρβλ. καὶ τὰ περὶ Δημητρίου Δούκα γραφόμενα ὑπὸ Ἡλίας Π. Βουτιερίδη, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τόμ. 1, Ἀθῆναι, 1924, σ. 287-289.

²¹) Βλ. τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δούκα ἐν ἔτει 1514 γραφόμενα καὶ ἀνατυπούμενα, παρὰ Ε. L e g r a n d, ἐνθ. ἄνωτ., τόμ. 1, σ. 119 καὶ 120 (πρβλ. καὶ Ἡλ. Βουτιερίδη, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 288-289).

²²) «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 231-245 (= Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ ἀριθ. 10: Ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ τοῦ Γεωργίου Κλόντζα καὶ οἱ περὶ Κρήτης χρησμοί).

²³) Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Κλόντζα, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 12 (1915), σ. 41-52.

²⁴) «Κρητικὰ Χρονικά», ἐνθ. ἄνωτ., σ. 233-234.

²⁵) Πρβλ. καὶ Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 46.

²⁶) «Κρητικὰ Χρονικά», ἐνθ. ἄνωτ., σ. 234.

ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, εἶναι τελείως ἀσύντακτον, ἀνακόλουθον καὶ ἀκατάληπτον καὶ εὐλόγως ἐμβάλλει τὸν ἀναγινώσκοντα εἰς ἀπορίαν. Ἄλλὰ τὴν ἀπορίαν λύει εὐτυχῶς ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῆς δημοσιευομένης φωτοτυπίας τοῦ περιέχοντος τὸ κείμενον φύλλου: Ἐν αὐτῇ παρατηροῦμεν ὅτι τὸ πλάτος ἐκάστης γραμμῆς περιλαμβάνει ἀνὰ δύο διαδοχικοὺς στίχους τοῦ ἐμμέτρου κειμένου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ δεύτερος τούτων ἀρχίζει πάντοτε διὰ κεφαλαίου κυλλιγραφημένου, ὡς καὶ ὁ πρῶτος, ὁ ἐκδότης, ὑπολαβὼν τὸ κείμενον ὡς δίστηλον, ἠκολούθησε κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν κάθετον ἀντὶ ὀριζοντίου πορείας. Οὕτω δὲ παρέθηκεν εἰς διαδοχικὴν σειρὰν πρῶτον μὲν τοὺς περιττοὺς τὴν τάξιν στίχους 1, 3, 5 . . . . 25, εἶτα δὲ (καταλιπὼν μικρὸν διάκενον πρὸς ὑποδήλωσιν τοῦ νομιζομένου ὡς τέλους τῆς πρώτης καὶ ἀρχῆς τῆς δευτέρας δῆθεν στήλης) τοὺς ἀρτίαν τάξιν ἔχοντας στίχους 2, 4, 6 . . . . 26. Ἡ τοιαύτη ἐντελής σύγχυσις περὶ τὴν τάξιν τῶν στίχων* κατέστησε μοιραίως τὸ κείμενον ἀκατάληπτον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἐκδότην ἐκλαβόντα αὐτὸ ὡς ἐγκώμιον δῆθεν τοῦ Καβάλλη. Ἐπειδὴ τὸ σοβαρὸν τοῦτο σφάλμα οὐδ' ἐκ τῶν ὑστέρων ἔτυχεν ἐπανορθώσεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ ἐπόμενα τεύχη τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν», ἀναγκαζόμεθα νὰ παραθέσωμεν κατωτέρω τοὺς αὐτοὺς στίχους κατὰ τὴν ὀρθὴν αὐτῶν τάξιν, εἰς τρόπον ὥστε τὸ στιχούργημα νὰ φανῆ καταληπτόν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀποκαθιστῶμεν καὶ τὸ κείμενον πολλαχοῦ, διορθοῦντες σφάλματα ἢ παραναγνώσεις τοῦ ἐκδότου, ὡς βλέπει τις εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα. Δυστυχῶς ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου παρεχομένη φωτοτυπία δὲν εἶναι καθαρὰ καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἐπαληθεύσωμεν πάσας τὰς ἀναγνώσεις του, ὧν αὐτὸς καὶ μόνος φέρει βεβαίως τὴν εὐθύνην.

*Πέρας προφητῶν χρησμός ὅσον ἐν τάχει
λαβεῖν φιλεῖ, ὅθεν τε τῶν Ἐνητίης
ἀρχῶν ἀπάντων ψῆφος ἔμπλεως ἔφη:
Γενικὸς ἔτω καὶ φύλαξ Κρήτης ὅλης,
5 γένους ἀρίστου σπέρμα προσφιλέστατον,
Μαρῆς Καβάλλης, νῦν κατοικῶν ἐνθάδε.
Οὔτος δὲ πολλὴν προξένησεν ἀθλίως
θραῦσίν τ', ἐπεὶ ἔμελλεν αὐτῷ οὐδόλως
σωτηρίας νήσου τε τῆς φιλεστάτης.*

* [Σημ. ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου κρίνεται σκόπιμον νὰ διευκρινηθῇ ὅτι ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ κ. Λαούρδα τὸ κείμενον ἀναγράφεται εἰς δίστηλον, ὡς ἔχει ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ κώδικι. Κατὰ τὴν στοιχειοθέτησιν ὁμως, μὴ οὔσης τεχνικῶς ἐφικτῆς τῆς εἰς δύο παραλλήλους στήλας ἐκτυπώσεως, μὴ γενομένης δὲ ἄλλως ἀντιληπτῆς τῆς ὀρθῆς διαδοχῆς τῶν στίχων, τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη εἰς δύο ἐπαλλήλους στήλας].

- 10 Ἐλθὼν γὰρ αὐτὸς εἰς πόλιν Ῥιθυμνίων,
 ἰού, ἰού ἔδωκε πᾶσι τοῖς τότε.
 Ἦκον γὰρ αὐτῷ πάντες ὡς ὑπερόχῳ,
 ὡς ἐξαλεξῆσαι τε τῇ πόλει πρόφρων
 αἰτοῦντες αὐτόν, ἀλλ' ὁμως οὔτις πέλει
 15 φυγὰς ἐκεῖσε, τῆς ἀπωλείας ὅπως
 ἀρχὴ φανοίη καὶ πόσων κωκυμάτων!
 + Ἐνθ' ὃν ἐξέβη καὶ ἄλλους + ἐντρέπων,
 ἔρημον, οἴμοι, τὴν πόλιν + κατηάδει+,
 εἰς ἣνπερ εἰσέβη σιόλος τοῦναντίων,
 20 οἴμοι, κατασκάπαντες αὐτὴν τῇ φλογί.
 Ἰουνίου μηνὸς φθίνοντιος ἡμέρα,
 ἐν ἧ τελῶσι σῶμα ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ
 ἐν Χάνδακος Κρήτης σὺν εὐλαβεῖ τρόπῳ.
 Ἐπεὶ δ' ἄρ' ἐπλήρωσεν ἀρχῆς τὸν χρόνον,
 25 τοῦ τόπου + ἔφησεν ἄψασθαι + ταχύ,
 ὃ καὶ ποθήσας μοῖραν ἔτλη ζωάων.

6 κατοικῶν cod. : κατοικεῖ Laurdas || 7 οὔτις cod. : οὔτως Laurdas || 9 φιλοσιότης cod. : φιλιότης Laurdas || 10 Ρυθυμνίων cod. : Ρυθυμνίας Laurdas || 11 ἰού ἰού legit Laurdas || 16 πόσων κωκυμάτων cod. : πόσα κορκύματα Laurdas || 17 Ἐνθ' ὃν ἐξέβη καὶ ἄλλους legit Laurdas; non possum confirmare lectionem ex photographia || 18 κατηάδει legit Laurdas || 21 ante Ἰουνίου legit Ζ' Laurdas || 22 σῶμα correxi (i. e. Corpus Christi) : σῆμα cod., Laurdas || 23 Κρήτης cod. : Κρήτη Laurdas || τρόπῳ legi : τροπὴ Laurdas || 25 ἔφησεν ἄψασθαι legit Laurdas || 26 ζωάων cod. : ζωᾶς Laurdas.

Τὸ κείμενον, ἀποκαθιστάμενον οὕτω εἰς τὴν γνησίαν του μορφὴν, γίνεται φανερὸν ὅτι ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐκλογῆς τοῦ Μαρίνου Καβάλλη ὡς Γενικοῦ Προνοητοῦ τῆς Κρήτης καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδειχθείσης ἀναληθσίας πρὸς τὴν νῆσον, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πόλεως Ῥεθύμνης εἰς τὸ ἔλεος τῶν Τούρκων ἐπιδρομέων, οἵτινες καὶ ἐπυρπόλησαν αὐτήν. Δὲν πρόκειται ἄρα περὶ «ἐγκωμίου» τοῦ Καβάλλη, ὡς ἐξέλαβεν αὐτὸ ὁ ἐκδότης. Οὐδ' ἦτο, ἄλλως τε, δυνατόν νὰ γραφῆ ὑπὸ Κρητὸς ἐγκώμιον εἰς τοιοῦτον ἀπάνθρωπον καὶ αἰμοσταγῆ δυνάστην τῆς νήσου, οἷος κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν ὑπῆρξεν ὁ Μαρίνος Καβάλλης²⁷.

β) Ἐνίοτε παρατίθενται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου καὶ φωτοτυπικοὶ πίνακες σελίδων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένων κωδίκων. Ἀντιβάλλοντες ὁμως

²⁷) Βλ. Στεφ. Ξανθοῦ διδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, (ἔξεδ. ἐπιμελεῖα Ἰω. Καλιτσουνάκη, Athen, 1939, σ. 122 - 123).

τὰ ἀντίστοιχα κείμενα πρὸς τοὺς πίνακας τούτους, διαπιστώνομεν σφάλματα γινόμενα περὶ τὴν ἀνάγνωσιν πολλῶν λέξεων, οἷα τὰ κάτωθι :

—«Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 234, στίχ. 7 (ἐν ἀντιβολῇ πρὸς πίνακα I, εἰκ. 2 τοῦ αὐτοῦ τόμου) : ἀρίθμητα (ἐν τῷ κώδικι : ἀναρίθμητα).

—Αὐτόθι, σ. 235, στ. 9 (ἐν ἀντιβολῇ πρὸς πίνακα ΙΑ', στίχ. 6) : ἀλούτζανης (ὁ κῶδιξ : ἀλούτζαλης)²⁸.

—Αὐτόθι, σ. 238, στίχ. 8 (ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὴν ἐν σ. 243 εἰκόνα 6) παραλείπονται αἱ ἐν τῷ κώδικι φερόμεναι δύο πρῶται λέξεις Ἰγ αἴγ' πρὸ τοῦ : Ἰντὶ τοῦ Ἰλιμισθῆναι...).

—Αὐτόθι, στίχ. 18 : ἔτερον (ὁ κῶδιξ : ἔτέρον).

—Αὐτόθι, στίχ. 19 : πεπλήρωκεν (ἐν τῷ κώδικι : ἐπλήρωκεν).

—Αὐτόθι, στίχ. 20 : ἰπίαν (ὁ κῶδιξ : ἰοπίαν).

Τὰ σφάλματα ταῦτα εἰς τὰς ὀλίγας σελίδας, τῶν ὁποίων παρετέθησαν φωτοτυπία, γεννοῦν εὐλόγως τὴν ὑπόνοιαν μήπως καὶ τὰ ἄλλα κείμενα, ἅτινα δι' ἔλλειψιν φωτοτυπιῶν ἀδυνατοῦμεν ν' ἀντιβάλωμεν, δὲν ἀμοιροῦν ἀναλόγων σφαλμάτων.

Ἐὰν προστεθῇ ἔτι ἐνταῦθα ὅτι δὲν δύναται νὰ τύχη ἐπιδοκιμασίας ἢ συνήθεια τοῦ ἐκδότου νὰ καταλείπη ἐνιαχοῦ (βλ. «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Δ', σ. 249, στίχ. 11, καὶ τόμ. Ε', σ. 247, στίχ. 29-30) μικρὰ κενὰ διαστήματα διὰ λέξεις τοῦ κειμένου τὰς ὁποίας πιθανῶς δὲν κατώρθωσε ν' ἀναγνώσῃ²⁹.

γ) Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν περὶ τὴν ἀνάγνωσιν σφαλμάτων, ἡ ἐν γένει ἔκδοσις καὶ παρουσίασις τῶν κειμένων ἔχει γίνεαι κατὰ τρόπον πρόχειρον καὶ πλημμελῆ. Ἀπὸ τὸν φιλόλογον ἐκδότην θὰ ἀνεμένομεν νὰ παραθέσῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενα κείμενα μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν καὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἧτοι εἰς ἔκδοσιν κριτικὴν, ὀρθῶς ἀποκατεστημένα καὶ κεκαθαρμένα ἀπὸ τῶν παντοίων σφαλμάτων τῶν χειρογράφων. Ἀντὶ τούτου ὅμως ἀρκεῖται οὗτος σχεδὸν πάντοτε εἰς τὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς φιλολογικῆς ἐπι-

²⁸) Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ Τούρκου ναυάρχου Οὐλούτσαλη (Ulûğ Ali) Πασσᾶ, ὅστις ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς πηγὰς ὡς Ἰαλούτζαλης καὶ Λούτζαλης (βλ. Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, Βραχέα Χρονικά, ἐκδ. ἐπιμελεία Κ ω ν σ τ. Ἰ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, ἐν Ἀθήναις, 1932, σ. 13, 27, 58).

²⁹) Καὶ εἰς ἡν περίπτωσιν τὰ κενὰ ταῦτα ἀντεπροσώπεον πραγματικὰ χάσματα τῶν κωδίκων, ὧφειλε νὰ δηλώσῃ τοῦτο διὰ τοῦ καθιερωμένου [vacat] ἂν πάλιν ἀντεστοίχουν εἰς φθορὰς τούτων, ἔδει νὰ θέσῃ σειρὰν στιγμῶν, ὡς ἄλλως τε πράττει ὀρθῶς εἰς ὁμοίᾳς περιπτώσεις («Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 255, 256 καὶ 257).

στασίας παράθεσιν τῶν κειμένων, ὡς εὔρε ταῦτα εἰς τοὺς κώδικας. Οὕτως, ἐπὶ δεκατριῶν σημειωμάτων περιεχόντων κείμενα, μόνον εἰς τρία⁸⁰ ποιεῖται χρῆσιν κριτικοῦ ὑπομνήματος. Σχεδὸν δὲ κατὰ κανόνα τηρεῖ καὶ τὰς ἀνορθογραφίας τῶν χειρογράφων, μολονότι συχνάκις παραλόγους καὶ λίαν ἐνοχλητικάς⁸¹. Δὲν νομίζομεν ὅτι θ' ἀπετέλει δικαιολογίαν τοῦ πράγματος ὁ ἰσχυρισμὸς τυχὸν ὅτι ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα ἀπὸ σκοποῦ ἢ διπλωματικῆ μέθοδος ἐκδόσεως τῶν κειμένων. Διότι πρῶτον ἢ τοιαύτη μέθοδος εἶναι ἐνδεδειγμένη διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀρχαϊκῶν ἐγγράφων ἢ τῶν καθαρῶς ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος σημειωμάτων, ἐνθυμήσεων κλπ.⁸², ἀντενδείκνυται ὅμως, ὡς γνωστόν, διὰ τὴν ἔκδοσιν φιλολογικῶν κειμένων—καὶ τοιαῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι τὰ ἐκδιδόμενα—δι' ἃ μόνη ἢ κριτικὴ ἔκδοσις εἶναι ἐπιτετραμμένη. Καὶ δεύτερον διότι καὶ αὐτῆς τῆς διπλωματικῆς μεθόδου ἐκδόσεως ἢ ἐφαρμογῆ ἀπαιτεῖ μὲν τὴν διαφύλαξιν τῶν ὀρθογραφικῶν ἰδιορρυθμιῶν τῶν χειρογράφων, οὐδόλως ὅμως ἀπαλλάσσει τὸν ἐκδότην τοῦ καταρτισμοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ὑποδείξῃ ἐν αὐτῷ, διὰ τὰ μέχρις ἀδιανοήτου παρεφθαρμένα χωρία τοῦλάχιστον, τὴν προσήκουσαν ἐκάστοτε ἀνάγνωσιν ἢ διόρθωσιν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο παραλείπει ὁ κ. Λαούρδας, περιοριζόμενος εἰς τὴν φωτογραφικὴν τῶν χειρογράφων ἀναπαράστασιν. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἢ κριτικὴ ἐργασία τοῦ φιλολόγου ἐκδότης καταντᾷ σχεδὸν ἀπλῆ μηχανικὴ ἀντιγραφή.

Εἰς τὰ μειονεκτήματα τῆς ἐκδόσεως δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ὅτι αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ χωρία παλαιότερων συγγραφέων (fontes), ἅτινα μνημονεύονται εἰς τὰ ἐκδιδόμενα κείμενα, παραλείπονται κατὰ τὸ πλεῖστον: Μόνον εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 9, 12 καὶ 17 σημειώματα ἀνευρίσκομεν τοιαύτας παραπομπάς, καὶ ταύτας ὀλιγίστας⁸³, ἐνῶ ἔλλείπουν τελείως ἀπὸ ἄλλα κείμενα, καὶ ὅπου ἀκόμη τὰ ἄλλοθεν εἰλημμένα χωρία

⁸⁰) Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2, 3 καὶ 17.

⁸¹) Βλ. π. χ. τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν Ἀντων. Καλοσυνᾶ («Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Δ', σ. 250), ἐνθα καταλείπονται ἀδιόρθωτοι ἀνορθογραφίαι ὡς: ἀπᾶσης, ἦτιον, ἐμειδεῖα, προσφωρᾶς κλπ.

⁸²) Ὁ ἐκδότης ἐν τούτοις φαίνεται ἐφαρμόζων τὸ ἀντίστροφον: ἐκδίδων τὴν ἀπὸ 23 Μαΐου 1590 διαθήκην Θεοδοσίου τοῦ Κορινθίου («Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Δ', σ. 235-236), ἦτοι ἐγγράφον καὶ οὐχὶ φιλολογικὸν κείμενον, ἀποκαθιστᾷ, ὡς γράφει, τὴν ὀρθογραφίαν!

⁸³) Καὶ ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης, Μιχαὴλ Καλοφρενᾶς Κρής, Μητροφάνης Β' καὶ ἡ πρὸς τὴν ἔνωσιν τῆς Φλωρεντίας ἀντίθεσις τῶν Κρητῶν, ΕΕΒΣ, τόμ. 21 (1951), σ. 138, σημ. 8 ὑπέδειξεν ἤδη χωρία ἅτινα ὁ κ. Λαούρδας παρέλειψε νὰ σημειώσῃ ὡς fontes ἐν ἐκδόσει ἔργου τοῦ Ἰω. Πλουσιαδηνοῦ («Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 254 = σημείωμα ὑπ' ἀριθ. 12).

ἀφθονοῦν, ὡς π.χ. συμβαίνει εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ Μελετίου Βλαστοῦ (=σημείωμα ἀριθ. 15) ἢ εἰς τὸ ὑμνολόγιον τοῦ Γεωργίου Λουμπάνου (=σημ. ἀριθ. 3)³⁴. Ἐς σημειωθῆ, τέλος, ὅτι ἀπὸ πολλὰ τῶν ἐκδιδομένων κειμένων (σημ. ἀριθ. 7, 8, 10, 12, 13) ἀπουσιάζει ἡ ἀπαραίτητος ἀρίθμησις τῶν γραμμῶν.

Κατωτέρω σημειοῦμεν μερικὰς μόνον χαρακτηριστικὰς ἀτελείας τῆς ἐκδόσεως ἢ σφάλματα περὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκδοθέντων κειμένων³⁵, ἀκολουθοῦντες χάριν εὐκολίας τὴν σειρὰν τῶν τόμων καὶ τῶν σελίδων τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν».

1) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Β', σ. 543. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ τοῦ Πέτρου Λαμπάρδου, στίχ. 4 - 5, ἐκδίδεται: «...ἐν τῷ Ἀπομνημονευμάτων πρώτῳ Ξενοφῶν ὁ ῥήτωρ καὶ ἱστορικὸς φησί», ἐνῶ ἐν τῷ κώδικι φέρεται, κατὰ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα: «...Ξ. ὁ ῥ. φησί καὶ ἱστορικὸς». Ἡ διόρθωσις τοῦ ἐκδότου, ἀντιμεταθέσαντος τὰς τελευταίας ταύτας λέξεις, οὐδαμῶς εἶναι ἀναγκαία καὶ ἄρα ἀπορηπτεία.

2) Αὐτόθι, στ. 12 - 13: «Καὶ ἐγὼ ἄρα τουτονὶ βούλομαι λέγειν τὸν λόγον, ὃν πολλάκις ἐθαύμασα, τίσι ποτὲ λόγοις...» κλπ. Ὁ ἐκδότης διώρθωσε τὸ ἐν κώδικι τὸν εἰς ὄν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀναφορικοῦ τούτου οὐδὲν ὡς θεραπεύεται τὸ χωρίον. Τὸ τὸν δέον νὰ διορθωθῆ εἰς τὸ ἐπεξηγηματικὸν ὅτι.

3) Αὐτόθι, σ. 544, ἐν τῇ δευτέρῃ ἐπιστολῇ Πέτρου Λαμπάρδου, στίχ. 6 - 11 ἐκδίδεται: «Πῶς οὐκ [γράφει: οὐχ] ἀπλουστέρῳ ἰλαρῷ τῷ προσώπῳ ἐκ τῶν σῶν τηβέννων ἢ διαχρύσων πέπλων ἢ ἄλλο τι ὅσα ἐν μερόπεσι δέκειν ἢ χρᾶσθαι πρὸς τοῦ μεγάλου καὶ παντοεργοῦ Θεοῦ κεχάρισται, μειτέδωκας ἄν; Εἰ τ' ἀλλότρια ἢ τῆς πλεονεξίας σὲ δύναιμι οὐκ ἀφίησιν ἀποδοῦναι τοῖς κτήτορσιν, οὐ πρὸς σοῦ τὴν τῶν Ψαλμῶν βίβλον ἐζητήσαμεν...» κλπ.

Ὁ χωρισμὸς τῶν προτάσεων καὶ ἡ στίξις ἔχουν πλημμελῶς καὶ δεικνύουν ὅτι ὁ ἐκδότης δὲν ἀντελήφθη τὸ νόημα τοῦ χωρίου. Τότε μόνον

³⁴) Ἐνταῦθα ὁ ἐκδότης περιοριζόμενος εἰς τὴν ἀπλὴν μνησίαν τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ, τῶν χαιρετισμῶν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Θεοτοκίων ὡς πηγῶν τῶν ὑμνων τοῦ Λουμπάνου, ὑποσημειοῖ πρὸς δικαιολογίαν του («Κρητικά Χρονικά», τόμ. Γ', σ. 584, σημ. 10): «Δι' εἰδικωτέρας διαπιστώσεως δὲν εἶχα εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον. Μία τοιαύτη ἄλλως ἔρευνα δὲν ἔχει νὰ προσθέσῃ τίποτε τὸ ἰδιαίτερον». Ἡ δήλωσις αὕτη εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς σπουδῆς μεθ' ἧς εἰργάζετο, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποστροφῆς του, δυστυχῶς, πρὸς τὴν ἀπληρωμένην λεπτομέρειαν.

³⁵) Μὲ τὰ ἀπλᾶ ὀρθογραφικὰ σφάλματα δὲν ἀσχολούμεθα, ἀφοῦ τὸ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τηρούμενον σύστημα δὲν ἐπιτρέπει νὰ διαγνώσωμεν τίνα ὀφείλονται εἰς τοὺς κώδικας καὶ τίνα εἰς τὸν ἐκδότην.

θὰ ἔχωμεν νόημα, ὅταν γράψωμεν : «Πῶς οὐκ ἀπλουσιτέρω...μετέδωκας ἄν, εἰ τὰλλότρια ἢ τῆς πλεονεξίας σε δύναμις οὐκ ἀφήσιν ἀποδοῦναι τοῖς κτήτορσιν ; Οὐ πρὸς σοῦ...» κλπ.

4) Αὐτόθι, στίχ. 11 - 13 ἐκδίδεται ἐν συνεχείᾳ ; «οὐ πρὸς σοῦ τὴν τῶν Ψαλμῶν βίβλον ἐζητήσαμεν ὡς πρὸς τοῦ κτήτορος, Νικολάου Καλοσυνᾶ, εἰ τοῦνομα οὐκ ἐπίστασαι». Ἐν τῷ κώδικι φέρεται, κατὰ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα : «βίβλων ὡσὴν ἐζητήσαμεν πρὸς τοῦ κτήτορος ἐζητήσαμεν», ὅπερ ὁ ἐκδότης διορθώσας ἀτόπως κατέστρεψε τὸ νόημα τῆς φράσεως. Αὕτη πρέπει νὰ γραφῆ ὡς ἐξῆς, συμφώνως πρὸς τὸν κώδικα : «Οὐ πρὸς σοῦ τὴν τῶν Ψαλμῶν βίβλον ὡς σὴν ἐζητήσαμεν πρὸς τοῦ κτήτορος ἐζητήσαμεν, Νικολάου Καλοσυνᾶ...» κλπ.

5) «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Γ', σ. 585 (Γεωργ. Λουμπάνου εὐχὴ εἰς Θεοτόκον), στίχ. 9 - 10 : «ἡ δόξα καὶ τιμὴ καὶ ἄρρητος εὐφροσύνη τῶν ἀγγέλων». Ὁ κώδιξ φέρει, κατὰ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τριφῆ (γρ. : τρυφή), ὅπερ ὁ ἐκδότης διώρθωσεν εἰς τιμὴ, ἀδικαιολογήτως βεβαίως.

6) Αὐτόθι, σ. 586, στ. 42 - 43 : «Ῥῦσαι, Δέσποινα, ταῖς προσεβείαις σου ἐξαιρέτως τὸν ἀνάξιον δοῦλόν σου Φραγκῖσκον». Ὁ ἐκδότης γράφει εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα : «43 Φραγκῖσκον in rasura», ὑποσημειοῖ δὲ (σημ. 11) : «Ἡ λέξις «Φραγκῖσκον» ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐπομένην προσευχήν, στ. 49, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ κώδικος (103^v «βοήθησον τοῦ δούλου σου Φραγκίσκου», 107^r «σκέπασον τὸν δοῦλον σου Φραγκῖσκον») ἔχει γραφῆ ὑπὸ μεταγενεστέρως χειρὸς, ἀποξεσθείσης ἄλλης λέξεως, τοῦ ὀνόματος τοῦ Γεωργίου Λουμπάνου. Προφανῶς ὁ κώδιξ ἠλλαξεν ἀργότερα κύριον περιελθὼν εἰς τὸν Φραγκῖσκον». Ἄλλ' ἐὰν ὁ ἐκδότης ἠδυνήθη νὰ διακρίνη, ὡς φαίνεται βεβαίων, ὅτι τὸ ἀποξεσθὲν ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο τὸ τοῦ συγγραφέως Γεωργίου Λουμπάνου, τότε ὄφειλε βεβαίως νὰ παραθέσῃ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τῷ κειμένῳ καὶ οὐχὶ τὸ διὰ μεταγενεστέρως χειρὸς γραφὲν «Φραγκῖσκον»· διότι τοῦ συγγραφέως τὸ κείμενον καὶ οὐχὶ τῶν διορθωτῶν τὰς μεταβυλὰς σκοπεῖ βεβαίως νὰ ἐμφανίσῃ πᾶσα φιλολογικὴ ἔκδοσις.

7) «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Δ', σ. 253 (Μιχαὴλ Ἀποστόλη Μονωδία εἰς Μανουὴλ Καλοτάρην), στίχ. 6 κ. ἐξ. : «Τοῦτον δὴ οὖν ἡ μῖν τὸν προκείμενον, ἄνδρες ἐλλόγιμοι τῶν Κρητῶν, ὅτι τε ἀνὴρ ἀγαθὸς ἐτύγγανεν ὦν... : πᾶσιν ἐμοῦ κάλλιον εἰδόσι, προσημαίνειν οὐ δεῖ...» κλπ. Γραπτέον βεβαίως : ὑμῖν, ἀφοῦ τοῦτο συνάπτεται πρὸς τὸ «πᾶσιν ἐμοῦ κάλλιον εἰδόσι».

8) Αὐτόθι, στίχ. 13-17 : «Ὼ (γράφει : Ὼ), οἶον ἀγαθὸν ἀπεβάλλομεν (γράφει : ἀπεβάλομεν) ἄνδρα. Μιχαῆλο; καὶ πάλιν μοι προιετάχθω, ὃ πάντων ἐμοὶ φίλτατος τῶν Κρητῶν καὶ τοῖς ἀρίστοις τῶν Ἐνετῶν, τὸ

φῶς τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ τῆς θαλάσσης ἡγεμόνων ἀπάσης, τῆς τε γῆς, ἣν δόξη Θεῶ καὶ αὐτὸς—εἰ μὴ μάτην μαντεύωμαι».

Ἴνα γίνῃ νοητὸν τὸ τέλος τῆς προτάσεως ταύτης: δέον νὰ διορθωθῇ ὡς ἐξῆς: «...καὶ τῆς θαλάσσης ἡγεμονῶν [ἦ: ἡγεμονεύων] ἀπάσης, τῆς τε γῆς, ἣν δόξη Θεῶ καὶ αὐτὸς εἰ μὴ μάτην μαντεύομαι».

9) Αὐτόθι, σ. 254, στίχ. 36: «οἷα δὴ πᾶσι πέφυκε γίνεσθαι» καὶ στίχ. 59 «οἷα πολλάκις τοῖς ἀνθρώποις συμβαίνει». Γράφε βεβαίως: οἷα.

10) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 252, στίχ. προτελευταῖος: «Τίς δώσει τῇ κεφα[λῇ μου τέρφραν] καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς μου πηγὴν δακρύων...» κλπ. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἐκδότου εἶναι ἀτυχής. Τὸ χωρίον εἶναι εἰλημμένον ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ἱερ. IX, 1), ἔνθα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Τίς δώσει κεφαλῇ μου ὕδωρ καὶ ὀφθαλμοῖς μου πηγὴν δακρύων...» κλπ.

11) Αὐτόθι, σ. 254, στίχ. 1 - 2: «... τοῦ ἀφανισθῆναι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον ὑμῶν, ἵνα μὴ εἰς τὴν γῆν καταγῆτε, τουτέστιν ἵνα μὴ καὶ ἄλλους τῆς κακίας ταύτης ἐκπλήσητε». Διορθωτέον προφανῶς: ἐμπλήσητε. Οὕτω φέρεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ εἰς τὸν κώδικα, ἀλλ' ὁ ἐκδότης ἐξέλαβε τὸ μ ὡς κ.

12) Αὐτόθι, σ. 332 (ἐπιστολαὶ Γεωργ. Καλύβια). Οἱ στίχοι 2 - 5 τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιστολῆς ἐκδίδονται οὕτω: «Τῆς μὲν οὖν ἀγχινοίας δι' ἣν αὐτοδίδακτος οὕτως ἐπιστέλλεις, τῷ Θεῷ χάρις, ἐξ οὗ πάντα τὰγαθὰ ἀπόνως τοῖς ἀνθρώποις προσγίνεται. Καὶ ὡς σὺ τε αὐτὸς πλείστας χάριτας εἰδέναι ὀφείλεις καὶ ἡμεῖς οἱ φίλοι».

Ὁ ἐκδότης δὲν ἀντελήφθη ὅτι, διὰ νὰ ἔχωμεν λογικὸν νόημα, δέον αἱ δύο προτάσεις νὰ συνενωθοῦν εἰς μίαν καὶ τὸ κλητικὸν ὦ νὰ διορθωθῇ εἰς ἀναφορικὸν ὦ: «Τῆς μὲν οὖν ἀγχινοίας... τῷ Θεῷ χάρις, ἐξ οὗ... καὶ ὦ σὺ τε αὐτός...» κλπ.

13) Αὐτόθι, ἐν τέλει τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ἐκδίδεται: «Σπούδασον δὴ παντὶ σθένει καὶ τοῖς αὐτόθι σοφοῖς ὁμίλει καὶ γραμματικοῖς ἀκροῶ, ἐξ ἧς καὶ τ' ἄλλα μαθεῖν εὐχερές». Γραπιέον βεβαίως: γραμματικῆς, ὅπερ συνάπτεται πρὸς τὸ ἐπόμενον ῥῆμα ἀκροῶ καὶ τὴν ἀναφορικὴν πρότασιν ἐξ ἧς κλπ.

14) Αὐτόθι, σ. 333, στίχ. 3 - 5 (ἐπιστολὴ ὑπ' ἀριθ. 2): «Ἐγὼ δὲ εὐξαίμην δέκα Ἰακώβους ὡς σοὶ ἐν Κρήτῃ εἶναι, οἷς ἡ τῶν Ἑλλήνων φωνὴ ἀνακαινισθεῖη». Ἡ δοτικὴ σοὶ δέον βεβαίως νὰ μετατραπῇ εἰς ὀνομαστικὴν σὺ, ἵνα τὸ χωρίον γίνῃ νοητὸν. (Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τυπογραφικοῦ ἀβλεπτήματος ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐν σ. 335 παραθέσεως ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τῆς αὐτῆς φράσεως μετὰ τοῦ αὐτοῦ σφάλματος).

15) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Γ', σ. 47 (Ὁμιλία Μελετίου Βλαστοῦ), στίχ. 136 - 137 : «ἀλλ' ἵνα, ὡς ἔφθην εἰπὼν, τὴν τῆς ψυχῆς ἀγαθὴν διάθεσιν, ναὶ μὴν καὶ αὐτὴν τὴν καρδίαν προσεπεδείξω σοι...». Γράφε βεβαίως : προσεπιδείξω.

Δ) Τετάρτη καὶ τελευταία γενικὴ παρατήρησις εἶναι ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἔκδοσις τῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπομνηματισμὸς αὐτῶν δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος οὐσιωδῶν ἑλλείψεων καὶ σφαλμάτων.

Τὰ ἐκδιδόμενα κείμενα σχολιάζονται μὲν (προεισαγωγικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον), κατὰ τρόπον ὅμως ἀνεπαρκῆ. Συνήθως λέγονται γενικότητες, χωρὶς νὰ ἐξετάζονται τὰ εἰδικώτερα προβλήματα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι π. χ. ἡ ἑλλειψὶς ὑπομνηματισμοῦ εἰς τὰς ἐκδιδομένας ἐπιστολάς τοῦ Γεωργίου Καλύβα (=σημείωμα ἀριθ. 13), αἵτινες ἐν τούτοις περιέχουν ἀρκετὰς εἰδήσεις καὶ μνείας προσώπων, περὶ ὧν ὁ ἐκδότης ὠφείλε νὰ παράσχη διευκρινήσεις³⁶.

Θὰ περᾶνωμεν τὰς παρατηρήσεις μας σημειοῦντες κατωτέρω ὀλίγα μόνον, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ σφάλματα τοῦ ὑπομνηματισμοῦ.

1) «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε', σ. 241 γράφει ὁ κ. Λαούρδας : «Σημειωθήτω δὲ εἰς τὴν [ἐν τῷ χρησμῷ περὶ Κρήτης] περιγραφὴν τῶν συμφορῶν καὶ ἡ φράσις : «Ὁ ἔστερημένος ζύμης ἄρτος πραθήσεται τῷ τότε καιρῷ ἐν ἀργυρίᾳ ο'» ἐκ τῆς ὁποίας γίνεται φανερόν ὅτι ὁ χρησιμοδότης ὀρθόδοξος ὧν προβλέπει ὅτι θὰ εἶναι τόσον μεγάλη ἡ ἑλλειψὶς ἄρτου, ὥστε νὰ ἀναγκασθοῦν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ἄζυμα τῶν καθολικῶν, πληρώνοντες μάλιστα πολὺ ἀκριβά!»

Πολὺ φοβούμεθα ὅτι ἐνταῦθα δὲν ἔχουν θέσιν οὔτε τὰ «ἄζυμα τῶν καθολικῶν», οὔτε ὁ «ὀρθόδοξος χρησιμοδότης». Ἐν καιρῷ σιτοδείας παρασκευάζονται προχείρως, καὶ χωρὶς προζύμι ἀκόμη, παντὸς εἶδους «πίττες» ἐξ ἀλεύρου, ὡς μᾶς ἐδίδαξεν ἡ πρόσφατος κατοχὴ³⁷. Ὁ χρη-

³⁶) Οὕτως οὐδὲν γράφει ἐν αὐταῖς ὁ ἐκδότης περὶ τῶν πρὸς τὸν Καλύβαν ἀλληλογραφούντων Ἰακώβου καὶ Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου ῥήτορος (ὅτι ὁ δεύτερος εἶναι ὁ γνωστὸς ὡς Ἀντώνιος Καρμαλίκης βλ. κατωτέρω σελ. 437, σημ. 44). Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ διὰ τὸν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιστολῇ ἀναφερόμενον «ἱεράρχην Ἀρσένιον», χωρὶς νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι πρόκειται ὄντως περὶ Ἀρσενίου Μονεμβασίας τοῦ Ἀποστόλη (1465—1535), ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι διέτριβεν ἐν Κρήτῃ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1513 ἢ 1514 (βλ. E. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique...aux XV—XVI siècles, τόμ. 1, Paris, 1885, σ. CLXVI) καὶ οὕτω ἄρα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸ τῶν ἐτῶν τούτων.

³⁷) Ἄρτοι ἄζυμοι ἀναφέρονται ἤδη παρ' ἀρχαίοις, ὡς καὶ ἐν Παλαιᾷ Διαθήκῃ πολλαχοῦ (βλ. Concordance). Θὰ ἦσαν περίπου ὅ,τι αἱ σημεριναὶ «λαγάνες». Πρβλ. Ἐξοδ. XXIX, 2 καὶ Λευιτ. II, 21 : «ἄρτους ἄζύμους, πεφυραμένους ἐν ἐλαίῳ καὶ λάγανα ἄζυμα».

σμός θέλει νὰ εἶπῃ ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ κακῶς παρεσκευασμένος ἢ κακῆς ποιότητος ἄρτος θὰ εἶναι τότε πανάκριβος, ἔνεκα τῆς σπάνιου αὐτοῦ.

2) Αὐτόθι, σ. 242 γράφεται: «Κατὰ τὸν Κλόντζαν, ὁ τουρκικὸς στόλος προσήγγισεν εἰς Σούδαν, στρατεύματα δὲ τουρκικά, φθάσαντα εἰς Ῥεθέμνος κατὰ τὴν 7. Ἰουνίου, ἡμέραν ἑορτασμοῦ ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Corpus Christi, ἐπυρπόλησαν καὶ αὐτὸ καὶ ὅλας τὰς παραθαλασσίας ἐκεῖ περιοχάς». Καὶ ἐν σ. 244 ἐπαναλαμβάνεται: «Ἡ ὑπὸ τοῦ Κλόντζα περιγραφομένη τρίτη κατὰ σειράν [ἀπόβασις τῶν Τούρκων εἰς Κρήτην] ἐγένετο τὴν 7ην Ἰουνίου 1571».

Τὴν ἡμερομηνίαν 7 Ἰουνίου τῆς εἰς Ῥεθέμνος ἐπιδρομῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου συνήγαγεν ὁ κ. Λαούρδας ἐκ τοῦ ἐν φ. 134^r τοῦ κώδικος Κλόντζα φερομένου στιχουργήματος περὶ Καβάλλη τοῦ ὑπ' αὐτοῦ πλημμελῶς ἐκδοθέντος καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ὀρθὴν ἀκολουθίαν τῶν στίχων παρατεθέντος³⁸. Τοῦ στιχουργήματος τούτου τὸν στίχον 21 εἶχεν ἀναγνώσει: «Ζ' Ἰουνίου μηνὸς φθίνοντος ἡμέρα». Ἡμεῖς ἐν τῇ φωτοτυπία τοῦ χειρογράφου δὲν διακρίνομεν τὸ Ζ', ὅπερ ἄλλως τε, ὅπως καὶ ἂν ἀνεγινώσκετο (ζῆτα ἢ ἐβδόμη), θὰ καθίστα ὑπέρμετρον τὸν στίχον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὄντως ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσεν ὀρθῶς παρείδε πάντως τὴν σημασίαν τῆς λέξεως φθίνοντος, διότι ἡ Ζ' Ἰουνίου φθίνοντος, ὡς γνωστόν, δὲν εἶναι ἢ 7η, ἀλλ' ἢ 24η Ἰουνίου³⁹.

3) Αὐτόθι, σ. 260 ὁ ἐκδότης, σχολιάζων τὸ αὐτόθι ἐκδιδόμενον (σ. 252 - 258) ἔργον τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ πρὸς τοὺς Κρητὰς σχισματικούς, θεωρεῖ τοῦτο γραφὲν κατὰ τὸ 1467. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀρμόζει νὰ σημειώσωμεν καὶ ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τὴν γενομένην ἤδη ὑπὸ τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη⁴⁰, καθ' ἣν τοῦτο ἐγράφη πάντως μετὰ τὸ 1470. Διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Πλουσιαδηνὸς ὠνομάσθη ὑποπρωτόπαπας (viceprotopapa) Χάνδακος, ὡς προκύπτει

³⁸) Βλ. ἀνωτέρω, σ. 427 - 428.

³⁹) Σημειωτέον ὅτι τὴν τουρκικὴν ταύτην ἐπιδρομὴν καὶ πυρπόλησιν τοῦ Ῥεθέμνου ἀναφέρουν καὶ ἑλληνικαὶ ἐνθυμήσεις, ἃς βλ. συνηγμένους παρὰ Σπ. Λάμπρου, Βραχέα Χρονικά, σ. 13, 26 - 27 καὶ 68. Πρβλ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Ἐνθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη, «Νέος Ἑλληνομνημων», τόμ. 7 (1910), σ. 179, ἀριθ. 213 καὶ 214 (ἐνθα ἀναφέρεται ὅτι ὁ εἰς Σούδαν κατάπλους τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐγένετο τὴν 15ην Ἰουνίου 1571, ἐπομένως ἢ ἐπακολουθήσασα πυρπόλησις τοῦ Ῥεθέμνου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ τὴν 7ην Ἰουνίου).

⁴⁰) Ν. Β. Τωμαδάκη, Μιχαὴλ Καλοφρενάς... κλπ., ΕΕΒΣ, τόμ. 21 (1951), σ. 138. Ὁ Τωμαδάκης ἐσημείωσεν αὐτόθι καὶ πολλὰς οὐσιώδεις βιογραφικὰς καὶ βιβλιογραφικὰς περὶ Πλουσιαδηνοῦ πληροφορίας, ἀγνοουμένας ὑπὸ τοῦ κ. Λαούρδα.

ὅμως, ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔργου «Ἰωάννου πρωτοϊερέως τοῦ Πλουσιαδηνοῦ...», καθ' ὃν χρόνον συνεγράφη τοῦτο ὁ Πλουσιαδηνὸς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ὑποπρωτόπαπα εἶχεν ἤδη ἀναχθῆ εἰς τὸ τοῦ πρωτόπαπα.

4) Αὐτόθι, σ. 335 γράφει ὁ ἐκδότης : «Ἐκ τῶν ὡς ἄνω δημοσιευμένων ἐπιστολῶν αἱ τρεῖς πρῶται ἀπευθύνονται ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Καλύβα πρὸς τὸν μαθητὴν τοῦ Ἰακώβου, ὁ ὁποῖος μελετᾷ τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν. Ἡ ὠραία εὐχὴ τοῦ Γεωργίου Καλύβα : «*Ἐγὼ δὲ εὐξαίμην δέκα Ἰακώβους ὡς σοὶ [γράφει : σὺ] ἐν Κρήτῃ εἶναι, οἷς ἡ τῶν Ἑλλήνων φωνὴ ἀνακαινισθείη*», ἐπραγματοποιήθη ὀλίγον ἄργότερον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Σητεῖαν, διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου».

Πάντα ταῦτα εἶναι βεβαίως ὠραῖα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὀρθά. Διότι ὁ Καλύβας, ἀπευθύνων πρὸς τὸν μαθητὴν τοῦ Ἰακώβου τὴν προτροπὴν «*καὶ γραμματικῆς ἀκροῶ, ἐξ ἧς καὶ τὰλλα μαθεῖν εὐχερές*», εἶχε προφανῶς κατὰ νοῦν τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς καὶ οὐχὶ τῆς «ἑλληνικῆς γραμματείας», ὡς θέλει ὁ κ. Λαούρδας. Ἡ δὲ «ὠραία εὐχή» τοῦ ὅπως ὑπάρξουν ἐν Κρήτῃ καὶ ἕτεροι δέκα ἰσάξιοι τοῦ Ἰακώβου, δι' ὧν νὰ ἀνακαινισθῆ «ἡ τῶν Ἑλλήνων φωνή», ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ καλλιέργειαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ οὐχὶ εἰς τὴν τῆς συγχρόνου δημώδους κρητικῆς διαλέκτου, εἰς ἣν ἐγράφη, καὶ δὴ κατ' ἀπομίμησιν οὐχὶ ἑλληνικοῦ προτύπου, μετὰ ὑπερεκατὸν ἔτη ὁ «Ἐρωτόκριτος». Οὕτω τὸ ἀνωτέρω σχόλιον τοῦ ἐκδότου παραμένει ἀπλοῦν σχῆμα λόγου.

5) Αὐτόθι, ἐν συνεχείᾳ ἀναγράφεται ὅτι : «Ἡ τετάρτη ἐπιστολὴ εἶναι συστατικὸν συνοδεῦον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γεωργίου [Καλύβα] Κωνσταντῖνον, ἱερέα καὶ αὐτόν, ὅστις πρόκειται νὰ παρουσιασθῆ εἰς τὸν ἑξαρχὸν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Ἀντώνιον δι' ὑπόθεσιν του» καὶ ὅτι : «Ἡ πέμπτη ἐπιστολὴ εἶναι ἀπάντησις τοῦ ἑξάρχου εἰς τὸ συστατικὸν τοῦ Γεωργίου».

Ἄλλ' ἡ ἐξέτασις τοῦ περιεχομένου τῶν δύο τούτων ἐπιστολῶν δεικνύει ὅτι εἶναι ὅλως ἄσχετοι πρὸς ἀλλήλας καὶ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίως ἡ δευτέρα ἀπόκρισιν πρὸς τὴν πρώτην, ὡς γράφει ὁ κ. Λαούρδας παραπλανηθεὶς ἐκ τῆς ἐν τῷ κώδικι ἐπιγραφῆς «Ἀπόκρισις τοῦ ἑξάρχου»⁴¹, ἣν ἐν τούτοις παρέλειψε νὰ προτάξῃ ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἐπιστολῆς. Τοῦτο ἄλλως τε ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς μεγάλης χρονικῆς ἀπο-

⁴¹) Βλ. Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτου, Γεώργιος Καλύβας, ΕΕΒΣ, τόμ. 6 (1929), σ. 91 (ἀριθ. 18). Παρασυρθεὶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης γράφει (αὐτόθι, σ. 95) ὅτι ἡ δευτέρα εἶναι ἀπαντητικὴ τῆς πρώτης.

στάσεως αὐτῶν : Ἡ τετάρτη (= ὑπ' ἀριθ. XVII ἐν τῷ κώδικι), ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ μνείας τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχ. Ἰωακείμ τοῦ Α' (1498—1502 ; καὶ 1504—1505 ;) δύναται νὰ θεωρηθῇ γραφεῖσα περὶ τὸ 1500, ὡς ἤδη παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Δυοβουνιώτου⁴². Ἡ πέμπτη ὁμοίως (= ἡ ὑπ' ἀριθ. XVIII τοῦ κώδικος), ἣτις ἐν τῷ κώδικι τούτῳ εἶναι ἀχρονολόγητος, ἐν τῷ πατριαρχ. κώδικι, ἐξ οὗ ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰ. Σακκελίωνος, φέρει χρονολογίαν, ὡς ἤδη ἐλέχθη ἀνωτέρω⁴³, 19 ὀκτωβρίου 1532. Γραφεῖσα λοιπὸν περὶ τὰ τριάκοντα ὅλα ἔτη βραδύτερον, ἀποκλείεται ν' ἀποτελῇ ἀπόκρισιν εἰς τὴν προηγουμένην, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἀποστολεὺς αὐτῆς συμπίπτῃ πρὸς τὸν ἀποδέκτην τῆς προηγουμένης μέγαν ῥήτορα καὶ ἔξαρχον Ἀντώνιον⁴⁴.

6) Αὐτόθι, σ. 335 - 336 γράφει ὁ ἐκδότης ὅτι «ἡ κώμη Ὀρεινὴ εἰς τὴν ὁποίαν κατέφυγεν ὁ Γεώργιος Καλύβας εἶναι ἀναμφιβόλως κώμη εὐρισκομένη εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀφέντη τῆς Σητείας».

Ἄλλ' ἡ κώμη αὕτη δέον νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ σημερινὸν χωρίον τῆς Σητείας Ὀρὸν (= Ὀρεινὸ), ὅπερ ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τύπον ἤδη ἐπὶ Ἐνετοκρατίας⁴⁵.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων δύναται, νομίζομεν, νὰ συναχθῇ τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι τὰ «Κρητικά Παλαιογραφικά» τοῦ φίλου συναδέλφου θὰ εἶχον νὰ κερδίσουν πολὺ εἰς ἀξίαν, ἐὰν οὗτος ἐπεδείκνυεν ὀλιγωτέραν σπουδὴν⁴⁶ καὶ μεγαλυτέραν προσοχὴν περὶ τὸν

⁴²) Αὐτόθι, σ. 98.

⁴³) Βλ. ἀνωτέρω, σ. 424.

⁴⁴) Οὗτος, κατὰ τὸν Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτην, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 95, τυγχάνων πιθανῶς καὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 ἐπιστολῆς τοῦ Καλύβα ὁ ἀποδέκτης, ὡς καὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 10 ὁ ἀποστολεὺς, ἐπωνομάζετο, (ὡς ὑπογράφει ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ) Καρμαλῆς. Ἄς προστεθῇ εἰς τὰ γραφόμενα ταῦτα τοῦ Δυοβουνιώτου ὅτι καὶ ἐν Mart. Crusii, Turcograecia, Basiliae, 1584, σ. 90, ἀναφέρεται ὑπὸ Θεοδώρου Ζυγομαλά ὁ Ἀντώνιος Καρμαλικῆς ὡς μαθητῆς τοῦ μεγάλου ῥήτορος Μανουὴλ Κορινθίου· πρόκειται πιθανώτατα περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου.

⁴⁵) Βλ. τὸ περὶ τῶν χωρίων τῆς Σητείας τμῆμα τῆς Στατιστικῆς τοῦ Κατροφύλακα (1583) τὸ δημοσιευόμενον ὑπὸ Ἐμμαν. Σ. Ἀγγελάκι, Σητειακά, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1935, σ. 11 (ἀριθ. 30).

⁴⁶) Ἄς σημειωθῇ ἐνταῦθα ἐν τελευταίῳ δεῖγμα τῆς σπουδῆς αὐτοῦ : Εἰς «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Γ', σ. 205, γράφων περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Νικ. Σπαθάρη Milescu μεταφράσεως εἰς τὴν ῥωσικὴν τοῦ Χρησμολογίου τοῦ Π. Λιγαρίδου, προσθέτει ὅτι «τῆς μεταφράσεως αὐτῆς μόνον ὁ πρόλογος ἐδημοσιεύθη τὸ 1841», παραπέμπει δὲ (σημ. 6) εἰς «Legrand, BH, 3, 67». Ἄλλ' ὁ ἀνατρέχων εἰς τὴν σελίδα 67 τοῦ τρίτου τόμου τῆς «Bibliographie Hellénique» (τοῦ

ἔλεγχον τοῦ ὄντως ἀνεκδότου ὑλικοῦ, τὴν κριτικὴν αὐτοῦ ἐπεξεργασίαν καὶ ἔκδοσιν καὶ τέλος τὸν ὑπομνηματισμὸν αὐτοῦ. Ἄς εὐχηθῶμεν ὅπως πράξη τοῦτο εἰς τὰς μελλοντικὰς του ἐργασίας, πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν μὲ τόσον ἐνθουσιώδη ζῆλον ὑπηρετεῖ.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

XVII αί.) τοῦ Legrand, οὐδὲν περὶ τοῦ θέματος τούτου εὕρισκει. Ἡ παραπομπὴ εἶναι ἐσφαλμένη, ἢ δὲ ὀρθὴ παραπομπὴ εἶναι : τόμ. 4, σ. 72 καὶ 92-94.